

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/ Issue 24 (Mart/ March 2026), s. 61-75
Geliş Tarihi-Received: 17.02.2026
Kabul Tarihi-Accepted: 30.03.2026
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.5281/zenodo.19217728

Şanlıurfa Halk Anlatılarında Doğaüstü Kuş Figürü: Teğbe Kuşu Örneği

The Supernatural Bird Figure in the Folk Narratives of Şanlıurfa: The Case of the Teğbe Bird

Hakan ÇELİKİTEN*
Merve ATÇI**

Öz

İnsanların doğayla kurduğu ilişki, toplumsal ve kültürel unsurlar aracılığıyla biçimlenmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılacak süreklilik kazanmıştır. Sözlü anlatı türleri, özellikle mitolojik unsurlar aracılığıyla doğa ile insan arasındaki etkileşimi yansıtmaya bakımdan önemli işlevlere sahiptir. Söz konusu anlatılarda sıklıkla adı geçen Umay, eski Türk inanç sisteminde annelik, doğum ve çocuk koruyuculuğu ile ilişkilendirilen kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bereket ve iyiliği temsil eden koruyucu bir ruh olarak kabul edilen Umay'ın karşıtı olarak kabul edilen Kara Umay ise ölüm, korku ve hastalık gibi olumsuzluklarla bağlantılı düalist bir figürdür. Bu çalışmada, Şanlıurfa yöresine özgü Teğbe kuşu çevresinde şekillenen anlatı, inanç ve uygulamalar, Umay ve Kara Umay inançları çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışma verileri Şanlıurfa kent merkezinde yapılan saha çalışmasından elde edilmiştir. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış sorulara dayalı görüşme yöntemiyle veriler toplanmış ve içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada, bölgesel bir figürün Türk mitolojik düşünce sistemindeki süreklilik bağlamında konumlandırılması amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular, halk anlatılarında doğa unsurlarına atfedilen kutsal ve koruyucu anlamları ortaya koymakta; geleneksel toplumun doğa algısını mitolojik düşünce yapısı içerisinde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Yapılan inceleme sonucunda Teğbe kuşu etrafında oluşan anlatı, inanç ve uygulamalarda Umay ve Kara Umay'ın işlevlerinin yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, teğbe kuşu, umay, kara umay, mitoloji.

Abstract

The relationship that humans establish with nature has been shaped through social and cultural elements and has gained continuity by being transmitted from generation to generation. Oral narrative genres have important functions, especially in reflecting the interaction between nature and humans through mythological elements. In these narratives, Umay frequently appears as a sacred being associated with motherhood, childbirth, and the protection of children in the ancient Turkish belief system. Considered a protective spirit symbolizing abundance and benevolence, Umay has a counterpart known as Kara Umay, a dualistic figure associated with death, fear, and illness. In this study, the narratives, beliefs, and practices formed around the Teğbe bird, which is specific to the Şanlıurfa region, are examined within the framework of the beliefs related to Umay and Kara Umay. The data for the study were obtained through fieldwork conducted in the city center of Şanlıurfa. Within this scope, data

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: hakancelikten1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3823-684X.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: merveatci866@gmail.com, ORCID: 0009-0003-5870-2443.

were collected through interviews based on semi-structured questions and evaluated using the content analysis technique. The study aims to position a regional figure within the context of continuity in the Turkish mythological system of thought. The findings reveal the sacred and protective meanings attributed to elements of nature in folk narratives and provide an opportunity to evaluate the traditional society's perception of nature within the framework of mythological thinking. As a result of the analysis, it has been observed that the functions of Umay and Kara Umay are present in the narratives, beliefs, and practices formed around the Teğbe bird.

Keywords: Folklore, Teğbe bird, umay, kara umay, mythology.

Giriş

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır ve içinde bulunduğu çevreyle sürekli bir etkileşim halindedir. İnsanların ortak fayda ve çıkarları doğrultusunda oluşturdukları toplumsal gruplar, zamanla ortak bir kültürün meydana gelmesini sağlamaktadır. Oluşan bu kültürel öğeler, kuşaktan kuşağa aktarılacak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda halk bilimi, söz konusu kültürel birikimi inceleyen bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk bilimi; halka ait olan yaşam biçimlerini, gelenek ve görenek, sözlü ve yazılı anlatıları, inançları ve benzeri unsurları konu edinmektedir. Halkbiliminin inceleme alanına ilişkin olarak Örnek, "Halk bilimi bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi kültürel ürünlerini konu edinen, bunları kendine özgü yöntemler ile derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir birleşime vardırma amaçlayan bir bilimdir." (2000, s. 15) şeklinde tanımlama yapmaktadır. Halk tarafından meydana getirilen sözlü ve yazılı ürünler, halkbilimin temel araştırma alanını oluşturmaktadır. Özellikle sözlü kültüre ait ürünler, yazının yaygın olmadığı dönemlerde yaşayan toplumların kültürel ve sosyal yapısını yansıtmaktadır. "Sözlü gelenek içinde yer alan bütün halk anlatıları, halk bilimi çalışmalarında önemli bir yer teşkil eder. Genel anlamda her ne kadar halk bilimi halkın yarattığı ortak ürünler olarak kabul edilse de insanlık tarihinin en eski anonim halk anlatısı olan mitlerden başlayarak (...) bugünün popüler halk anlatılarına kadar bütün halk anlatıları, onları icra eden kişiye göre farklılık gösterir." (Saritaş, 2009, s. 172). Bu çalışmada söz konusu anlatılar içerisinde önemli bir yere sahip olan mitoloji ve bu anlatının etrafında şekillenen unsurların üzerinde durulacaktır.

Mitoloji, insanlığın milyonlarca yıl öncesinde çevresini algılama ve anlamlandırma çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönem insan toplulukları, karşılaştıkları doğa olaylarını ve yaşamla ilgili bilinmezlikleri açıklama ihtiyacı duymuş, bu doğrultuda mitosları meydana getirmiştir. İnsanlar, özellikle açıklamakta zorlandıkları doğa olaylarını göksel ve doğaüstü varlıklarla ilişkilendirerek neden-sonuç bağlamında anlamlandırmaya çalışmışlardır. Necatigil, mitoslara ilişkin olarak, "Mitolar, ilkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve verenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir." (1995, s. 7) ifadelerini kullanmaktadır. Bu doğrultuda mitlerde yer alan kahramanlar, genellikle doğaüstü özellikler taşımakta ve insan gücünün ötesinde niteliklerle tasvir edilmektedir. İnsanların kontrolü dışında gerçekleşen olay ve durumların, yalnızca çok güçlü varlık veya varlıklar tarafından meydana getirildiğine inanılmaktadır. Dünyanın ve insanın yaratılışı, evrenin düzeni, hastalıklar ve doğa olayları gibi unsurlar, erken dönem insan bilinci açısından açıklanması güç olgular arasında yer almaktadır. Bu durum, söz konusu unsurlara yönelik mitolojik anlatıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bütün bunlar doğrultusunda mitler, kutsal ve doğaüstü olanın dünya ile olan ilişkisini ve insan yaşamı üzerindeki etkisini yansıtan anlatılar olarak değerlendirilmektedir (Eliade, 2001, s. 17). Ancak zaman içerisinde kuşaklar arası aktarım süreçleriyle birlikte mitler değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Buna rağmen günümüzde

sosyal yaşamda, gelenek ve göreneklerde, folklor ürünlerinde ve dinî inançlarda mitolojik unsurların izlerine rastlanmaktadır. Bu çalışmada ele alınan halk anlatıları ve halk inançları, içerdiği mitolojik unsurlar bakımından incelenmekte; özellikle Umay ve Kara Umay (Alkarısı) bağlamında değerlendirilmektedir.

Umay, eski Türk inanç sisteminde kutsal bir kadın ilah(ruh) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayat'a göre, "Umay kelimesinin birinci terkibi um veya uma, Uygurcada ana anlamına gelir ki Uma(y)'ın işlevsel görevleri bunu tasdik etmektedir. * Um kökünün eski Oğuzca'da inanmak anlamını ifade ettiğine dayanarak bu terkibi, "simgesi ay ve bakirelik olan ana, çocukların koruyucusu ve doğurganlık ruhu" şeklinde ifade etmiştir (2007, s. 78)."

Kaşgarlı Mahmut'un *Divanu Lügati't-Türk* (2005, s. 621) adlı eserinde ise Umay, "doğum yaptıktan sonra kadının rahminden çıkan bir şey (plasenta); bu bir keseye benzer ve "çocuğun rahmindeki eşi" olarak tanımlanmaktadır. Umay'a ilişkin ilk yazılı veriler Orhun Yazıtları'nda yer almaktadır. Yazıtlarda Umay, "Tanrı, Umay kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi." (Orkun, 1994, s. 113) ifadesiyle doğaüstü bir güç (varlık) olarak anılmaktadır. Orhun Yazıtlarında göksel bir ilahe olan Umay, Türk topluluklarında farklı adlar ve tasvirlerle karşımıza çıkmakla birlikte işlev bakımından benzer özellikler göstermektedir. "Teleutlar, Sayan ve Altaylara göre gümüş saçlı genç ve güzel bir kadındır. Gökkuşağını kullanarak yere iner, elinde bulunan ok ve yay ile çocukları tehlikeden korumaktadır. Kumandilere göre Umay, kanatları olan bir ana gibi tasvir edilir ve insanı ana karnından ölümüne kadar zamana gözetir. Hakas ve Yakutlarda Umay, kuş şeklinde tasvir edilmiştir. Yakutlarda "Ogu ımıta (çocuk ımısı)" isminde bir ilah vardır. Bu varlık, bir kuş gibi çocuğun başının üstünde öterek güzel haber vermektedir. Hakaslarda çocuğa kan ve et veren beyaz bir kuş olarak tasvir edilmektedir. (Beydili, 2004, s. 581). Anlaşıldığı üzere genel olarak Türk topluluklarında Umay, annelik, doğurganlık ve çocuk koruyuculuğu ile ilişkilendirilmektedir. Doğum sırasında anne ve bebeği koruduğuna, insanı yaşamı boyunca gözettiğine ve bolluk ile bereket getirdiğine inanılan Umay, bu yönüyle toplumsal hafızada önemli bir yere sahiptir.

Zaman içerisinde Umay figürü, düalist bir anlam yapısı kazanarak Kara Umay, Kara May, Alkarısı ve Albastı gibi adlarla anılan kötücül varlığa dönüşmüştür. Değirmenci'ye göre, "koruyan, anneye yardım eden, besleyen ve yaşatan Umay, değişim geçirerek tekrar biçimlendirilip bu sefer çocukları hasta eden ve öldüren Kara Umay tasavvuru ortaya çıkarılmıştır. Türk boyları ise bu durumda çocuklarını Kara Umay'dan korumak için dua ve uygulamalara gerçekleştirmişlerdir., dolayısıyla Kara Umay, Umay'ı karşıtı olarak kendi mitik tasavvuruna sahip olmuştur (2024, s. 64). Bu doğrultuda Kara Umay, Umay'ın karşıtı olarak kendi mitik tasavvuruna sahip bir varlık haline gelmiştir.

Umay'ın olumsuz yönünün "kara" renk ile ilişkilendirilmesinin nedeni, mitolojik anlatılarda ezeli karanlık, büyü, kötülük, üzüntü ve ölümle alakalı mitlerdeki tanrılar, şeytan, ortam gibi unsurların genellikle siyah renkte simgelenmesidir (Çoruhlu, 2002, s. 183). Ak renk ile temsil edilen, göksel ve olumlu özelliklere sahip Umay figürü, bu süreçte siyah renk ile simgelenen, yer altı dünyasıyla ilişkilendirilen kötücül bir varlığa dönüşmüştür. Kara Umay ve Albastı figürü, Türk topluluklarında farklı adlar ve biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin "Al, Albassı (Türkmenlerde), Albarstı (Kırgızlarda), Albaslı (Karakalpak ve Nogaylarda), Alvasti (Uygurlarda), Alarvadi, Halarvadi, Hal Anası (Azerbaycan'da), Albaslı Kadın (Kumuklarda), Almastı (Karaçay-Balkarlarda), Al Kansı, Albastı, Al Ana (Anadolu'da), Albıs/Albız (Tuva ve Altay'da), Alrnıs (Altaylılarda), Albın/Ablın (Tofalarda), Olbosti, Martu, Sarı Ene (Özbek ve Karakalpaklarda), Alpas, Alpasta (Çuvaşlarda) Almas (Kumandinlerde) Albas (Şorlarda) Sarı Çeç (Sibirya Taratlarında) vb." (Bayat, 2007, s. 324).

Türk topluluklarında benzer biçimlerde tasvir edilen “Albastı uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, bazen zenci suratlı, memelerini masallardaki devler gibi omuzlarından geriye atabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır (Acıpayamlı, 1961, s. 77). Ayrıca bu varlığın “cin, peri, şeytan gibi kötücül ruh; köpek, kedi, tilki, kuş, gelin gibi insan-hayvan özelliklerinin bir arada bulunan biçimlerde görüldüğüne inanılmaktadır (Acıpayamlı, 1974, s. 75).

Kara Umay ve Albastı, özellikle yeni doğum yapmış kadınlara ve bebeklere zarar veren bir varlık olarak bilinmektedir. Doğum, geçiş dönemi olması nedeniyle anne ve bebeğin dış etkenlere karşı daha hassas olduğu bir süreçtir (Doğaner, 2020). Bu dönemde Alkarısı, Albastı ve Hal Anası gibi kötücül varlıklardan korunmak amacıyla çeşitli inanış ve uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Beydili’ye göre Alkarısı silah sesinden, demir ve kırmızı renkten korkmaktadır. Bu kötü varlıktan korunmak için de sağ ve sol bileklere siyah renkte boncuklar takılmalıdır. Ayrıca yeni doğum yapan kadınlar tek başlarına bırakılmaz, yattıkları yere *Kur’an-ı Kerim* ve bıçak konulması da yapılan uygulamalar arasında yer almaktadır” (2004, s. 34-35). Söz konusu inanışlar, Türk toplumlarında doğumla ilgili olumsuz durumların açıklanmasında önemli bir işlev üstlenmekte ve günümüzde de çeşitli değişimlerle varlığını sürdürmektedir. Anne, bebek ve doğum etrafında şekillenen bu inançlar, toplumun kolektif hafızasında önemli bir yer tutmaktadır.

Nitel araştırmaya dayanan bu çalışmada, Umay ve Kara Umay inançlarının Teğbe kuşu ile ilgili anlatılarda nasıl yer aldığına odaklanılmıştır. Çalışmada, Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşuna ilişkin halk inanış ve anlatıları saha derlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın amacı, söz konusu Umay ve Kara Umay inançları bağlamında Teğbe kuşu etrafında oluşan anlatı, inanç ve uygulamaları değerlendirmektir. Araştırmanın çalışma grubunu, Şanlıurfa’da yaşayan ve Teğbe kuşu hakkında bilgi sahibi olan kişiler oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve katılımcı ifadeleri kayıt altına alınarak yazıya aktarılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Kodlama sürecinde tekrar eden anlatı unsurları ve inanç motifleri belirlenmiş; bulgular tematik başlıklar altında sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Analiz kısmına geçmeden önce literatüre bakmak yerinde olacaktır.

Şanlıurfa ve çevresine yönelik folklor araştırmalarında doğa unsurlarının kültürel anlamlandırılması önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Çelikten’in (2020) “Ekoeleştirel Yaklaşım Bağlamında Şanlıurfa Efsaneleri” başlıklı çalışması, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkiyi efsaneler üzerinden inceleyerek doğa unsurlarına atfedilen kutsallık ve koruyuculuk anlamlarını ortaya koymaktadır. Söz konusu çalışma, doğa temelli anlatıların çevresel bilinç üretme potansiyeline dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada daha çok ekoeleştirel perspektifle konunun ele alındığı görülmektedir. “Hayvan Temelli Halk İnanışları ve Geleneksel Şifa Uygulamaları: Güneydoğu Anadolu Örneği” (Gönenç vd., 2024), adlı çalışmada ise hayvanlara ilişkin inanışları halk hekimliği ve geleneksel şifa pratikleri bağlamında değerlendirme söz konusudur. Bu araştırma, hayvanların kültürel ve manevi işlevlerini ortaya koyması bakımından mevcut çalışmayla tematik bir paralellik göstermektedir. Bununla birlikte çalışma, mitolojik arka planı çözümlemekten ziyade uygulamaya dayalı pratikleri betimlemektedir. Yüksel ve Özen’in (2013) “Aşağı Fırat Havzası Folklorunda Hayvanlar ile İlgili İnanışlar”, başlıklı araştırması da bölgesel hayvan inanışlarını uğur ve uğursuzluk kategorileri üzerinden ele almıştır. Çalışma, hayvan sembolizminin halk kültüründeki yerini göstermesi bakımından değerli olmakla birlikte, belirli bir figürün mitolojik sistem içerisindeki konumunu çözümleyen analitik bir çerçeve sunmaktadır. Ali Nur Hayırlı’nın yapmış olduğu “Şanlıurfa Halk Kültüründe Kuş” (2019) adlı yüksek lisans tezinde, Şanlıurfa yöresinde yer alan kuş türleri hakkında bilgiler

vermektedir. Çalışmada, Şanlıurfa halk kültüründe kuşlar ve kuşçuluk ilgili halk kültürü öğeleri, kuşlar hakkında bilgiler, hastalık, tedavi uygulamaları ve kuşçuluk hakkında detaylı biçimde ele almıştır.

Mevcut literatür genel olarak değerlendirildiğinde, Şanlıurfa ve çevresinde hayvan temelli inanışların varlığına dikkat çekildiği; ancak bu inanışların Türk mitolojisiyle, özellikle Umay ve Kara Umay inanç sistemiyle ilişkisi üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Özellikle Teğbe kuşuna özgü anlatı ve ritüellerin mitolojik düalizm bağlamında inceleyen çalışmalar açısından bir eksiklik olduğu fark edilmektedir. Buradan geliştirilecek bakış açısıyla ortaya konulan bu çalışma, bölgesel bir figürü Türk mitolojik düşünce sisteminin sürekliliği bağlamında konumlandırmayı amaçlamaktadır.

1. Teğbe Kuşu Anlatılarında Umay ve Kara Umay (Albastı, Al karısı vb.) Figürlerinin Çözümlemesi

Bu bölümde Şanlıurfa kentinde Teğbe kuşuna ilişkin yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve tematik olarak değerlendirilmiştir. Kodlama sürecinin sonunda bulgular doğurganlık, bereket, koruyuculuk ve ritüel uygulamaları başlıkları altında toplanmıştır.

Çalışmamızın konusu olan Teğbe kuşu, halk arasında kırmızı angut olarak bilinen bir güvercin türüdür. Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde elde edilen bilgilerde bu kuşa ait fiziksel özellikleri ortaya konulmuştur. KK-1, "Özelliği, rengi kırmızı olması lazım, paçalı olması lazım, tepeli dediğimiz kafasında tepesi olması lazım. Yani budur, özelliği budur." KK-2, "Rengi kırmızı olması lazım. Kırmızının içinde beyaz olmaması lazım. Saf kırmızı olması lazım ki içinde o beyaz olmaması lazım. O yüzden Teğbe kuşu buna diyorlar." KK-3, "Anguttur. Kırmızı anguttur. Anguttur. Kırmızı anguttur. Aynen bu şekil. Bir leke olmayacak. Kıp kırmızı olacak. Teğbe kuşu budur." ifadelerinden hareketle Teğbe kuşu olarak bilinen angut türünde, tamamı kırmızı renkli olan bir güvercin olduğu anlaşılmaktadır. Kuşun kırmızı olduğu görsellerde de açıkça görülmektedir (Görsel-1 ve Görsel-2). Bununla birlikte Hayırlı (2019), hamile olan kadınlara ve çocuklara musallat olan bir varlığın (Urfa'da teğbe olarak ifade edilir) etkisini kırmak için evde beslenen kahve renkli angut şeklinde ifade etmiştir.

KK-4 bahsetmiş olduğu Teğbe kuşu, angut kuşundan farklı olarak beyaz renkte tasvir edilmektedir. KK-4, "Bembeyaz kuş güvercine benziyor. Beyaz bir güvercine benziyor bu bahsetmiş olduğunuz varlık öyle söyleyeyim." şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca KK-4'ün anlatımında bahsi edilen Teğbe kuşunun, kırmızı angut olarak bilinen Teğbe kuşundan farklı olarak koruyucu özellikte değil, zararlı ve kötücül bir varlık olarak aktarılmıştır. Sonuç olarak Teğbe kuşu olarak anılan kuşun, tasvir ve işlev bakımından Şanlıurfa yöresinde farklı biçimlerde algılanmaktadır. Ancak en genel görüş aşağıdaki görsellerde yer alan şekil ve renktir.

Görsel-1: Teğbe Kuşu (Kırmızı Angut)

Görsel-2: Teğbe Kuşu (Kırmızı Angut) (Yazarın kendi arşivi)

1.1. Doğurganlık ve Çocuk Sahibi Olma İşlevi

Görüşmelerde Teğbe kuşunun en belirgin işlevinin çocuk sahibi olamayan ya da tekrarlı düşük yaşayan kadınlara yönelik olduğu ifade edilmektedir. KK-1, KK-3 ve KK-5, kuşun evde beslenmesiyle kadının hamile kalabildiğini ya da düşüklerin sona erdiğini belirtmişlerdir. Özellikle kuşun yavrusu ile kadının hamile kalması arasında sembolik bir paralellik kurulduğu görülmektedir. “Bu çocuk olmayan kişiler bunları evlerinde beslerler. Bunların yavruları olduğu zaman kadının üzerinden o şey kalkar yani. Düşük yapan olursa o beslerler. Çocuk olmayan kişiler besler. Bu kuş Teğbe kuşu olarak beslenir yani Urfa’da” (KK-1)., “Önce... Bunlar teğbe kuşudur. Bunlar çocuklar olmayanlar için yani sebep olur. Cenap hak sebep eder, olur. Canım haksız. Bunları temsili bir arkadaşı kendisi cebinden alacak. Ona hediye edeceğim. Ondan sonra bunun yavrusu olur, ölür veya hışır olur, teğbesi gider ve çocuğu olur.” (KK-3) ve “Kırmızı angutun (Teğbe kuşu) önemi mesela çocuğu olmayanlar, nazarı olana, halk dilinde bu güvercin çok önemli. Özellikle çocuğu olmayanlar bu güvercini alıp besliyorlar” (KK-5).

Bütün bu açıklamalar doğrultusunda, Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşunun çocuk kaybı ve çocuksuzluk gibi durumları önlemeye yönelik bir uygulama unsuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Türk inanç sisteminde çocuk sahibi olamayan kadınların, Umay anaya başvurusuyla benzerlik göstermektedir. “Umay’ın; dağ, mağara, kayın ağacı, ateş/ocak ile ilişkilendirilmekte ve saç, tarak, iplik, kuş, iğ, ok, yay, deniz kabuğu gibi tasvirleri çocuk sahibi olamayan kadınlar tarafından yardım istemek için kullanılmaktadır.” (Değirmenci, 2024, s. 53).

KK-5 yakın çevresinde bir çift tarafından Teğbe kuşunun çocuk sahibi olmak amacıyla kullandıklarını ifade etmiştir. “Bundan 3-4 yıl önce mesela bizim arkadaşım bacanağının çocuğu olmuyordu. Bizden talepte bulundu. Biz de bulduk aldık gönülden verdik ona. Bir iki yumurtası olunca hatta yumurta da insanın ana rahmindeki çocuk şeklindeki gibi tutmuştu yumurtayı. Embriyo şeklindeydi. Sonra onlar müjdeli haberi aldılar, doktora getirdiler, eşi hamileydi.” Bu bağlamda Türk mitolojik sisteminde Umay’ın doğurganlık ve çocuk koruyuculuğu işleviyle söz konusu kuşun benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Umay’ın çocuk sahibi olamayan kadınlar tarafından yardım istenen bir figür olması ile Teğbe kuşunun pratikte “vesile” olarak görülmesi arasındaki işlevsel süreklilik dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Teğbe kuşu, doğrudan mitolojik bir figür olarak adlandırılmasa da Umay’ın doğurganlık işlevinin yerel bir halk pratiği içinde yeniden üretildiği bir sembol olarak değerlendirmek mümkündür.

Halk tarafından Teğbe kuşu inanışının kökeni kişisel deneyimlerin yanı sıra dinî ve geleneksel kabullere dayandığı düşünülmektedir. KK-1, “Bu gelenek bizim atalarımızdan kalan bir şey. Yani büyüklerimizden kalan bir şey. Yani bu angut kuşunu sürekli Teğbe için çocuk olmayanlar için kullanırlar yani.” KK-2, “Buna da mesela bizim medresede Şih Hazretleri gene diyordu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında böyle bir şey kuşu elinde bulundurdu yani. Üç harfliler musalla olmasın diye. Bu berekettir yani.” ve KK-5, “Hz. Eyüp kendi mağarasında beslemiş kadınlara uğur getirir, çocuğu olmayan kadın ve gece rüyasında korkan kadınların dertlerine deva olan bir kuş(tur).” ifadelerinden Teğbe kuşu inancının kökeninin çok eski dönemlere ve kutsal kişilere dayandığını görülmektedir. Bu bakımdan, söz konusu inancın dinî temeller ve referanslar aracılığıyla toplum tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Teğbe kuşu etrafında şekillenen inanç ve uygulamaların, mitolojik, dinî ve geleneksel unsurların iç içe geçerek halkın kolektif bilincinde yeniden üretildiğini ve Umay’ın doğurganlık ve çocuk sahibi olma inancının Şanlıurfa yöresinde güncel halk pratikleri aracılığıyla varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1.2. Bereket ve Uğur Getirme İnancı

Kaynak kişiler, Teğbe kuşunun evde bulunmasının bereket ve uğur getirdiğini, nazar ve kötücül varlıklardan koruduğunu ifade etmektedir. Kuşun özellikle “bir çift” olarak bulundurulmasının önemsendiği görülmektedir.

“Hayvan türlerine mesela güvercin olarak biz bilmiyoruz da yani bu bereket falan üzerinde kötülük falan olduğu zaman da angut besliyorlar. Yani o angut kuşunu yıllar evvelden gelenek olarak besledikleri bir şey yani hem çocuk olmasın hem evde bereket olsun diye beslerler yani” (KK-1), “İşte Teğbe için, çocuk olmayanlar için, bereket için. Hastalığı yener” (KK-3) ve “Diyorlar yani bu bir çift evinizde mesela uğurludur yani” (KK-2) ifadelerinden Teğbe kuşunun ev hanesine bereket ve şans getirdiğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Teğbe kuşu, Umay’ın yalnızca doğurganlık değil, aynı zamanda aile ocağını koruma ve bereket sağlama işleviyle de örtüşmektedir. “Umay Ana, Türk toplumunda koruyucu ve bereket sağlayıcı bir figür olarak değerlendirilmektedir.” (Gençoğlu, 2025, s. 43). Türk inanç sisteminde Umay’ın aile ve ocak koruyucusu olarak konumlandırılması, Şanlıurfa’daki Teğbe kuşu inancıyla paralel bir sembolik yapı ortaya koyduğu fark edilmektedir. Dolayısıyla Teğbe kuşuna yönelik inançlar, Türk mitolojik düşünce yapısının geleneksel kültür içerisinde yeniden üretilerek günümüze kadar taşındığını ve geleneksel inançların güncel yaşamdaki sürekliliğini göstermektedir.

1.3. Düşük Önleme ve Koruyuculuk İşlevi

Görüşmelerde Teğbe kuşunun özellikle düşükleri önleme, sağlıklı doğum sağlama ve anne-bebeği koruma amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir. Katılımcı anlatılarında kuşun yavrularının ölmesi ile kadının düşük yapmaktan kurtulması arasında sembolik bir “yer değiştirme” (can yerine can) hususu vardır.

“Bu da yaşanmış bir olay yani. Gerçekten çocuğu düşük olan bir kadın o çiftli angutu beslediği zaman bu sefer o angutun yavruları ölmeye başlıyor ve kadın normal doğum yapmaya başlıyor.” (KK-1), “Bir arkadaşımız vardı mesela. Çocuğu sürekli olup düşük yapıyordu. Teğbe kuşunu önerdik. Teğbe kuşunu evinde beslemeye başladı. Bu sefer kendinin hanımı düzeldi. Çocuklar bu sefer güvercine geçmeye başladı. Bu sefer güvercini yavrular yavrumaya başladı. O zaman yavrular ölmeye başladı. O şekilde yanı üzerinden kalkıyor” (KK-1). Bu bağlamda Teğbe kuşu, özellikle uzun süre çocuk sahibi olamayan ve tekrarlı düşük yaşayan kadınlar tarafından başvuru bir inanç olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türk inanç sisteminde Umay, anne ve bebeği koruyan bir varlıktır. Katılımcıların ifadelerinde Teğbe kuşunun anne ve bebeği kötücül etkenlere karşı korumaktadır. Burada Teğbe kuşu, Umay’ın koruyuculuk özelliği ile benzerlik teşkil etmektedir. “Çünkü Umay, Türk inanç sisteminde kadın ve bebeği koruyan bir ilahedir.” (Tunç, 2023, s. 3197). Umay Ana doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası süreçlerde annenin bebeğin üzerinde koruyucu işlevleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşunun hamile kadınların düşük yaşamaması ve kötücül etkenlerden koruması, onun bu bölgede koruyucu bir varlık olarak kullanımını desteklemektedir. Özellikle KK-5 ifadesinde Teğbe kuşunun yavrularının sağlıklı olması ile kadının hamile kalarak sağlıklı çocuk sahibi olması, bu kuşun koruyuculuk özelliğini destekler niteliktedir. “Bundan 3-4 yıl önce mesela bizim arkadaşım bacanağının çocuğu olmuyordu. Bizden talepte bulundu. Biz de bulduk aldık gönülden verdik ona. Bir iki yumurtası olunca hatta yumurta da insanın ana rahmindeki çocuk şeklindeki gibi tutmuştu yumurtayı. Embriyo şeklindeydi. Sonra onlar müjdeli haberi aldılar, doktora getirdiler, eşi hamileydi (KK-5).” Bu anlatı yapısı, Umay’ın anne ve bebeği kötücül varlıklardan koruyan ilahi işleviyle benzerlik göstermektedir. Teğbe kuşunun kötücül etkiyi üzerine alan bir aracı varlık olarak görülmesi, koruyucu ruh anlayışının halk inanç sisteminde devam ettiğini göstermektedir.

Bu durum, doğumla ilgili risklerin doğaüstü unsurlarla açıklanması eğiliminin kültürel sürekliliğini ortaya koymaktadır.

Yapılan görüşmelerde Teğbe kuşunun, Şanlıurfa yöresinde nazar, korku, hastalık ve kötücül varlıklardan korunma amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. KK-3 “Bunu milyonlarca insan alıp yani bunu evine alıyor, çocuk olmayı, doktorlara gidip çare bulamıyor, temsili bunu yani bir vesile olayı. Anlatabiliyor muyum? Nazar için, nefes için. Gece yatı ailesi korkuyor. Korkusu gidiyor. A budur yani başka bir şey yok.” KK-1. Geleneksel olarak yani güvercin bir de eski atalarımız yani büyüklerimiz evde güvercin beslemek güzel bir şey yani. O eve üç harfliler falan girmez yani. O dolayı eski evlerimizin takalarında, taka dediğimiz yerlerde her evde bir çift Teğbe kuşu bulunur.” ve KK-2 “Evet bu Resulullah’ın zamandan kalma bir güvercindir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş ki bu güvercine herkes bir çift evinde bulundursun. Bunlar yani üç harfliler müç harfliler eve musallat olmasın diye. O yüzden yani bunlar Teğbe kuşu derler.” ifadelerinde Teğbe kuşunun, evde bulunmasının aile fertlerini koruduğuna ve huzur ile güven duygusu vermek için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle Teğbe kuşunun görünmeyen kötücül varlıkların olumsuz etkilerini kendi üzerine alarak koruyuculuk işlevine sahip bir varlık olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Şanlıurfa yöresinde halk, bu kuşu evlerinde bulundurarak kendilerini ve ailelerini koruduğuna inandıkları tespit edilmiştir. Bu uygulamayı geleneksel olarak geçmişten günümüze uygulandığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu durum Umay Ananın Türk inanç sisteminde aileyi ve toplumu koruma işlevleriyle benzerlik göstermektedir. “Umay, aile ocağının koruyucu olarak da bilinmektedir.” (Kayabaşı, 2016, s. 225). Bu bağlamda Teğbe kuşu Şanlıurfa yöresinde yüklenen koruyucu anlamlar, bu yörede aile güvenliği ve manevi huzuru sağlamaya yönelik geleneksel inançların mitolojik bağlamda, Umay ananın aile ve ocak koruma anlayışının günümüze yansıtılarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

1. 4. Ritüel Uygulamalar ve Toplumsal Dayanışma

Görüşmelerde Teğbe kuşunun satılmaması, hediye edilmesi ve gönüllülük esasına dayalı aktarılması gerektiği vurgulanmaktadır. “Zaten bu çocuk olmayanlar için bunu kullanıyorlar ki çocuklar olduğu zaman bunların yavruları sakat olmaz. Herhangi bir sıkıntı olmaz yavrularında. Baktın üçüncü derecesine kaldığın zaman bir iki Teğbe bitmiştir. Çocuklar dünyaya kaldığı zaman ve bunların... Çocukları Yavrularını da büyütecekler zaman para da satılmaz. Hediye edilir. Başka çocuk olmayanlara hediye edilir. Allah rızası için hediye edilir yani. Bunun şeysi odur yani. Mesela bu hediyeyle zaten arkadaşına hediye geliyor ya. Sen de buna da hediye etmen lazım yavrularını. Bunun şeysi odur yani” (KK-2). “Önce... Bunlar Teğbe kuşudur. Bunlar çocuklar olmayanlar için yani sebep olur. Cenap hak sebep eder, olur. Canım haksız. Bunları temsili bir arkadaş kendisi cebinden alacak. Ona hediye edeceğim. Ondan sonra bunun yavrusu olur, ölür veya hışır olur, teğbesi gider ve çocuğu olur.” (KK-3). ifadelerinden Teğbe kuşunun işlevlerini yerine getirmesi için hediye ve gönüllük esasıyla olması gerektiği belirtilmiştir. Bu durum Teğbe kuşu kutsallığının yanında toplumsal dayanışma ve paylaşım kültürüyle bütünleştiğini göstermektedir. Bu durum kuşun işlevlerinin yalnızca fiziksel bir uygulama değil kutsal bir inanç unsuru olarak bir ritüel çerçevesinde anlandığını ortaya koymaktadır.

1. 5. Kötücül İşlev ve Kara Umay Benzerliği

Yapılan görüşmede Teğbe kuşunun olumlu değil, aksine yeni doğan bebeğe zarar veren kötücül bir varlık olarak anlatıldığı da tespit edilmiştir. Bu durum Kara Umay ile benzerlik teşkil etmektedir. Kara Umay, Türk inanç sistemin de yeni doğum yapan kadına ve yenidoğana zarar veren kötücül bir varlıktır. “Geleneksel inançta insanlar annenin bedeninde meydana gelen değişimleri, infertiliteyi (kısırlık), bebek ölümü ya da abortus (düşük) gibi tıbbi durumların kaynağını doğaüstü varlıklardan kaynaklandığına

inanmıştır.” (Karaköz, 2025, s. 169). Bu bağlamda Şanlıurfa yöresinde ani bebek ölümleri, düşükler ve korku yaşama durumlarının doğaüstü varlıklarla ilişkilendirmişlerdir. Bu duruma örnek olarak KK-4 yakın aile bireylerinin yaşamış olduğu bir olayı aktarmıştır. “Zamanında kendi dedesi şey olmuş yani evlenmiş, çoluk çocuğa karışmak istemiş ve evlenmiş. Fakat çoluk çocuğu olmamış. Birkaç yıl sonra bir çocuğu olmuş ve bebeği yedi günlükken ölmüş. Bebek ölünce de bebeğin teninde bir yerde bir kararma olmuş. Bunlar çözemiyorlar. Nasıl öldü, nasıl olduğunu anlamıyorlar. Daha sonra yeniden bebeği olmuş. Yine yedi günlükken. İlk bebeği de yedi günlükken vefat ediyor. İkinci bebeği de yedi günlükken vefat ediyor. Ve o da aynı şekilde ölüsünde vücudunda bir yerinde kararma gibi bir şey oluyor. Üçüncüye hamile kalıyor. Üçüncüde de diyorlar ki biz bekleyeceğiz bunu. Hani bu bebek nasıl ölüyor? Hani o gün ne çekiyor da o şekilde kararmalar oluyor? Onlar bekliyorlar üçüncü çocuğu oluyor dedemin. Beklerken akşam saatlerinde böyle akşamları yatsı arasında bakıyor ki bir tane teğbe diye anılan bir kuş geliyor. Ve çocuğu üstüne çıkıp onu öldürecek. O arada dedem tutuyor, kuşu öldürecek iken kuş dedemle konuşarak beni öldürme ben çocuğuma yemek götüreyim. Ondan sonra diyor ben size karışmayacağım. Ve sizin soyunuzdan olan hiç kimseye de karışmayacağım. Sizin yedi soyunuza kadar yedi ceddinize kadar hani çocuğunuzun çocuğundan sonra işte ben o yedi soyunuza kadar da karışmayacağım. Ve kuş diyor ki, sizin kendi teninize değen mesela eşarp, atlet ya da elbise olabilir. Herhangi bir kıyafetin fark etmez. Bunların bulunduğu herhangi bir eve hani bir başkasının çocuğu da olsa ona da karışmayacağım diyor. Sizin ceddinize kadar yedi ceddinize kadar olan çoluk çocuğunuzun işte herhangi birinin kıyafeti varsa o evde ben o evdeki çocuğa karışmayacağım. Ve ondan sonra o şey kuş gidiyor. Kuş gittikten sonra dedesinden kalma, bir durum var. Bugün de bu devam etmekte mesela; herhangi birinde çünkü böyle şeyleri biz çok duyuyoruz işte çocuğu olmuyor çocuğu anne karnında bile yaptığı oluyormuş sadece doğduktan sonra değilmiş evet yani uykuda korkuyor anne ama oysaki kuşun verdiği bir korku, kuşun yaptığı bir şey ve o şekilde hani karabasan mı diyorlar mesela söyleyeyim aslında hani şey değil o kuşa bağlı bir şey.” (KK-4). ifadesinden Teğbe kuşu yeni doğana zarar veren bir kötücül bir varlık özelliği göstermektedir.

Bu anlatı, Türk inanç sistemindeki Kara Umay figürüyle önemli benzerlik taşımaktadır. Özellikle kötücül işleve sahip olan bu Teğbe kuşu, aynı biçimde olumlu özellik gösteren Teğbe kuşunun düalist bir yapısıdır. Bu bağlamda Türk mitolojisinde Umay ve onun düalist inanç yapısı olan Kara Umay ilişkisine benzerlik göstermesi de dikkat çekicidir bir unsurdur. Teğbe kuşu etrafında şekillenen bu inanç sistemi, Şanlıurfa yöresinde doğum ve çocuk ölümlerine ilişkin inançların iyi/ kutsal ve kötü/ şeytani unsurlar arasında oluşan düalist düşünce yapısı içerisinde anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşuna kötücül varlık olarak halk inancı içerisinde yer alması, eski Türk inanç sisteminde Kara Umay figürünün günümüz halk inançlarında varlığını koruduğunu göstermektedir. Burada dikkat çekici husus, aynı kuş figürünün hem koruyucu hem de zarar verici özelliklerle tasavvur edilmesidir. Bu durum, Türk mitolojisindeki Umay-Kara Umay düalizminin yerel halk inancında sembolik bir karşılığı göstermektedir.

KK-4 ile yapılan görüşmede çocuk sahibi olmayan kadınların gerçekleştirdiği uygulamaların olduğunu ifade etmiştir. “...Bugün de bu devam etmekte mesela; herhangi birinde çünkü böyle şeyleri biz çok duyuyoruz işte çocuğu olmuyor çocuğu anne karnında bile yaptığı oluyormuş sadece doğduktan sonra değilmiş evet yani uykuda korkuyor anne ama oysaki kuşun verdiği bir korku, kuşun yaptığı bir şey ve o şekilde hani karabasan mı diyorlar mesela söyleyeyim aslında hani şey değil o kuşa bağlı bir şey. Kimisinde hani bebeği ölenler için. Bebek doğduktan sonra birçoğunda korku oluyor, bebeğe karışan oluyor diye. Birçoğu insanlar gelip bizden bizim kendi tenimize değen bir kumaşımızı, bir eşarbımızı alıp götürüyor. Ya bebeğin yastığının altına ya annenin yastığının altına ya çocuğu olmayan kendi beline bağlayarak. Hani beline şey anne kanında bile bu korkuyu

yaşatıyorlar ya. Anne karnındayken de beline bağlı olsa bebeğe yaklaşmayacak şekilde, bebekten korkacak şekilde, bebek ondan korkmayacak, bebeğe zarar gelmeyecek şekilde duyan, duymayan duyuruyor. Bizim kapımız açıktır herkese. Gelip bizden kumaş parçasını alıp götürüyorlar, kullanıyorlar ve faydasını da görüyorlar.” (KK-4). Bu uygulamaya benzer “hamile kadınlara, lohusalara ve bebeklere zarar veren kötücül güçlerin doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası yapılan çeşitli sağaltma ve korunma amaçlı ritüeller vardır (Karaköz, 2025, s. 169).

Bu bağlamda bel bağlama, adak adama, kutsal kabul edilen (ağaç, türbe vb.) mekanlarda bez (çaput) gibi farklı kutsal olarak kabul edilen nesnelerin bağlanması, belirli özel sözler ve isteklerle söylenmesi yapılan uygulamalar arasında olup, Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşu bağlamında da KK-4 gibi toplum tarafında ocak olarak kabul edilen ailelerin çocuk sahibi olmayan, çocuk ölümü yaşayan bireylere bel bağlama ritüeli yaptıkları tespit edilmiştir. Bu uygulamalar, Teğbe kuşu etrafında gelişen inanç sisteminin, doğurganlık ve çocuk sahibi olma ile ilgili kaygıların geleneksel inanç uygulamalarıyla somutlaştırıldığı ve halk kültürü içerisinde kuşaktan kuşağa aktarıldığını ortaya koymaktadır.

2. Teğbe Kuşu Anlatılarında Bulunan Doğaüstü Motifler

2. 1. Konuşan Kuş Motifi

Bu çalışmada tespit edilen temel motiflerden biri, doğaüstü özellik taşıyan konuşan kuş motifidir. Konuşan kuş motifi, Stith Thompson Motif Index of Folk Literature adlı eserinde yer alan “B200-B299. İnsan davranışları gösteren hayvanlar” ana başlığı altında, “B210. Konuşan hayvanlar” ve “B211.3. Konuşan kuş” alt başlıklarında ele alınmaktadır.” (Yiğit, 2018, s. 279). Derlenen halk anlatısında da Alkarısı ile benzer nitelikler gösteren kuşun, bebeğe zarar vereceği sırada yakalanmasının ardından dile gelmesi bu motifle örtüşmektedir.

“...Üçüncüye hamile kalıyor. Üçüncüde de diyorlar ki biz bekleyeceğiz bunu. Hani bu bebek nasıl ölüyor? Hani o gün ne çekiyor da o şekilde kararmalar oluyor? Onlar bekliyorlar üçüncü çocuğu oluyor dedemin. Beklerken akşam saatlerinde böyle akşamla yatsı arasında bakıyor ki bir tane teğbe diye anılan bir kuş geliyor. Ve çocuğu üstüne çıkıp onu öldürecek. O arada dedem tutuyor, kuşu öldürecek iken kuş dedemle konuşarak beni öldürme ben çocuğuma yemek götüreyim. Ondan sonra diyor ben size karışmayacağım. Ve sizin soyunuzdan olan hiç kimseye de karışmayacağım. Sizin yedi soyunuza kadar yedi ceddinize kadar hani çocuğunuzun çocuğundan sonra işte ben o yedi soyunuza kadar da karışmayacağım. Ve kuş diyor ki, sizin kendi teninize değen mesela eşarp, atlet ya da elbise olabilir. Herhangi bir kıyafetin fark etmez. Bunların bulunduğu herhangi bir eve hani bir başkasının çocuğu da olsa ona da karışmayacağım diyor.” (KK-4).

Farklı anlatılarda da benzer şekilde konuşan kuş motifinin yer aldığı ve benzer işleyişin söz konusu olduğu görülmektedir: “Alkarısı kuş şeklinde gelip çocuğu basacakken çocuğun babası onu yakalamış. Adam onu tam öldürecekken, kuş ağlayarak yalvarmış “Beni öldürme, sana söz veriyorum senin çaputunun yedi göbek gittiği yere dokunmam.” demiş. O günden sonra, o aileye Alkarısı uğramamış. Bugün Albasmasına uğrayan aileler ile yeni doğum yapmış ve Alkarısından korunmak isteyenler bu aileden kırmızı bir çaput almaktadır.” (Demren, 2018, s. 17).

Söz konusu benzerlikler, konuşan kuş motifinin geleneksel kültür içerisinde süreklilik gösteren doğaüstü bir motif olduğu anlaşılmaktadır. Anlatılarda doğaüstü kötücül bir varlığın insan tarafından kontrol altına alınması ve zararlı işlevlerinin sınırlandırılması dikkat çekmektedir. Ayrıca anlatılarda yer alan kuşun vermiş olduğu sözün toplumsal bir inanç olarak kabul edilmesi ve toplum tarafından kutsallık olarak kabul edilmesi, motifin yalnızca anlatsal değil, aynı zamanda işlevsel bir inanç uygulaması

olarak özellik göstermektedir. Sonuç olarak, ocaklı olarak kabul edilen bu aileler, kötücül varlıklardan (Şanlıurfa yöresinde “Teğbe kuşu” olarak bilinen korku veren kuş, Alkarısı, cin vb.) korunmak amacıyla başvurulan bir mekân haline gelmesi, konuşan kuş motifinin koruyuculuk ve şifa verici işlevlerine ortaya koymaktadır.

2.2. Büyüsel/Sihirsel Nesne Motifi

Teğbe kuşu etrafında şekillenen anlatılarda bel bağlama ritüeline de rastlanılmaktadır. Ancak söz konusu uygulama sadece bir koruma pratiği değil aynı zamanda büyüsel/sihirsel nesne motifinin güncel bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Anlatıda daha önce bu kuşla temas eden kişilere ait, tene temas etmiş kumaş parçası (eşarp, giysi vb.) doğrudan büyüsel bir nesne işlevi görmektedir.

Bu kapsamda KK-4 yapılan görüşmede, “...Birçoğu insanlar gelip bizden bizim kendi tenimize değen bir kumaşımızı, bir eşarbımızı alıp götürüyor. Ya bebeğin yastığının altına ya annenin yastığının altına ya çocuğu olmayan kendi beline bağlayarak. Hani beline şey anne kanında bile bu korkuyu yaşıyorlar ya. Anne karnundayken de beline bağlı olsa bebeğe yaklaşmayacak şekilde, bebekten korkacak şekilde, bebek ondan korkmayacak, bebeğe zarar gelmeyecek şekilde duyan, duymayan duyuruyor. Bizim kapımız açıktır herkese. Gelip bizden kumaş parçasını alıp götürüyorlar, kullanıyorlar ve faydasını da görüyorlar” ifadesiyle bu uygulamanın Şanlıurfa yöresinde kullanımının göstermektedir. Özellikle çocuğu olmayan ve çocuk kaybı yaşayan kadınlara yapılan bir uygulama olduğu tespit edilmiştir. Bel bağlamayla amaç anne karnında bebeğinin korunması olduğu anlaşılmaktadır. Bel bağlama pratiğinde amaç, anne karnındaki bebeğin korunmasıdır. Anlatıya göre Teğbe kuşunun neden olduğu düşünülen zarar, yine onunla ilişkili kutsal kabul edilen soy aracılığıyla bertaraf edilmektedir. Bu noktada nesne hem kötücül tehdide karşı koruma sağlayan bir tılsım hem de sağaltıcı bir araç olarak işlev görmektedir. Bu durum büyüsel nesne motifinin koyucu ve sağaltıcı işlevle kullanıldığını ortaya koymaktadır. Literatürde çocuksuzluğun giderilmesi amacıyla kutsal mekanların ziyaret edilmesi ve belirli pratiklerin uygulanması (Dağı 2013), benzer büyüsel-mekânsal düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Ancak Şanlıurfa örneğinde dikkat çeken husus, mekânın yerini kişisel eşyaya bırakmış olmasıdır. Böylece kutsallık sabit bir mekânda değil, belirli bir soyla ve o soya ait nesnelerle ilişkilendirilmektedir.

2.3. Kötücül Varlıklara Karşı Koruyucu Bir Unsur Olarak Kuş Motifi

Bu görüşmelerde dikkat çeken unsur, Teğbe kuşunun kötücül varlıkların olumsuz etkilerini üzerine alarak insanları korumasıdır. Eroğlu’nun Türk ve Kızılderili Kültürlerinde Kuş Motifleri ve Sembolleri adlı çalışmasında “Kuşun ruhun simgesi, kötülükten koruyucu ve tanrıyla aracı rolü üstlendiğini düşünüldüğü” (2023, s. 563) ifade edilmektedir. Bu bağlamda Teğbe kuşu, bulunduğu ortamda olumsuz enerji ve doğaüstü kabul edilen kötülükleri üzerine alarak insanları koruduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. KK-1, “Bu da yaşanmış bir olay yani. Gerçekten çocuğu düşük olan bir kadın o çiftli angutu beslediği zaman bu sefer o angutun yavruları ölmeye başlıyor ve kadın normal doğum yapmaya başlıyor.” KK-2, “İşte bunu mesela rüyada üç harfliler, o rüyada üç harfliler bunu korkuturlar, hamile olan kadınları. Bunların yavruları...İşte benim anlatacağım bunların mesela rüya aleminde mesela üç harf ile müstahlat oluyor. Hanımı korkutuyorlar, çocuklu olanlara, hamile olanlara özellikle yani rüya aleminde korkutuyorlar. Bunların yavruları olduğu zaman vahikid kendilerine bayanında teğbe varsa Teğbe kuşudur zaten. Bu teğbede yanında rüyada korkutanlar için öyle üç harf ile korkutuyorlar. Ya erkekte ya bayanda teğbe olduğu zaman dişi, bayanda olduğu zaman dişi ölür. Erkekte olduğu zaman erkek ölür. Bunun şeysi budur yani. Fakat ailecek, komple ailede varsa bunu yavruları olduğu zaman eğerler sakat olur. Kafası dönük olur. Bunların yanı o yüzden rüya şeylerinde tabi bunalar çıkıyor. Bu rüya gördükleri zaman bunun güvencilerinin yavrularına bu sebeple

ona da şey oluyor, musallat oluyor. O yüzden mesela bunu öyle söylüyorlar. Mesela Teğbe kuşu evde bulunduğumuz için işte bu Teğbe kuşu uğurlu diyorlar yani. Başka musallat musallat için şey için mesela rüyada korkutanlar için bunu o yüzden evde besliyorlar. Odur yani." KK-3, "Ondan sonra bunun yavrusu olur, ölür veya hışır olur, teğbesi gider ve çocuğu olur." KK-3 "İşte Allah tarafından... İnanın. Güvercine yavrusuna o gору basıyır, yavrusu ölüyır bunun ya felç oluyor yavrusu sakat atıyor. Ya peş oluyor ya da yavrusu sakat atıyor." KK-5, "Hz. Eyüp kendi mağarasında beslemiş kadınlara uğur getirir, çocuğu olmayan kadın ve gece rüyasında korkan kadınların dertlerine deva olan bir kuş(tur)." ifadelerinden Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşunun insanların üzerlerinde bulunan olumsuz durumları alarak koruduğuna inanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle çocuk sahibi olamayan bireylerin çocuk sahibi olabileceğine inanılmaktadır. Şanlıurfa yöresinde yalnızca bir hayvan olarak değil; kötücül varlıklarla mücadele eden, uğur ve bereket getirdiği düşünülmektedir. Bu inanç ve uygulama günümüzde de varlığını devam ettirmesi, söz konusu motifi yaşayan halk inancı içerisinde işlevsel olarak kullanıldığı göstermektedir.

2.4. Can Yerine Can Motifi

Halk inancında, bireyin maruz kalmış olduğu olumsuz durumlar ve olaylardan kurtulabilmesi için başka bir canlının onun yerine bedel ödemesi durumu söz konusudur. Bu durum "Eski Türk inanç sisteminde, ölümden kurtulma ve yaşanan olumsuz olaylara karşı Tanrının hoşnutluğunu kazanmak için yapıldı." (Atçı, 2024, s. 545). Can yerine can uygulamasına yönelik Beydili, Türk Şamanist görüşlerinde hasta bireyin ölümden kurtarmak amacıyla "can yerine can" vermeli ve bu can sayesinde hastanın bütün dertlerini kendi üzerine aldığını ifade etmiştir" (2004, s. 122). Söz konusu uygulamayı başta Dede Korkut anlatıları arasından yer alan Deli Dumrul anlatısında olmak üzere birçok anlatıda görmek mümkündür. Bütünüyle pagan bir motif olan "yerine can verme" yani "yerine geçme" nin kökeninde hemen hemen bütün dinlerde çok önemli yere sahip olan "kurban" uygulaması bulunur. Çünkü kurban, doğaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun öfke ve düşmanlığını en aza indirmek için, doğaüstüne sunulan özgün bir armağandır (Erginer' den akt. Sina, 2004, s. 229).

Bütün bu açıklamalar bağlamında Teğbe kuşu etrafında da benzer bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir." KK-1. Bu da yaşanmış bir olay yani. Gerçekten çocuğu düşük olan bir kadın o çiftli angutu beslediği zaman bu sefer o angutun yavruları ölmeye başlıyor ve kadın normal doğum yapmaya başlıyor." KK-1, "Yani o kuşu evinde besliyorsun. Beslediğin zaman o kuş zaten yavru lamaya başladığı zaman o kadının üzerindeki şeyler direktmen kuşa geçiyor yani." Yine KK-1 Bir arkadaşımız vardı mesela. Çocuğu sürekli olup düşük yapıyordu. Teğbe kuşunu önerdik. Teğbe kuşunu evinde beslemeye başladı. Bu sefer kendinin hanımı düzeldi. Çocuklar bu sefer güvercine geçmeye başladı. Bu sefer güvercini yavrular yavru lamaya başladı. O zaman yavrular ölmeye başladı. O şekilde yanı üzerinden kalkıyor." ve KK-2 "Şimdi yanımıza müşteriler geliyor, faydasını gören var. O yüzden yanımıza geliyorlar diye dişisi öldü, gene dişisi veriyoruz. Erkek öldü diye lazım erkek veriyor. Bak şimdi az önce geldi ya, dedi dişisi lazım. Dişisi ölmüş. Bu hanımda teğbe oluyor. Bu rüya aleminde nasıl şey olur zaman. Onun direktmen mihlatız gibi bu sefer hayvana geçiyor. Bu sıkıntı, o korku. Hayvana geçtikleri zaman hayvan ölüyor." İfadelerinden Teğbe kuşunun yavrularının bulunduğu evde bulunan kötücül unsurları üzerine topladığı ve bunun üzerine ölmelerinde, ev hanesinin canın karşılığında yavru kuşların kurban olması durumu anlaşılmaktadır. Ayrıca KK-3 "Önce... Bunlar Teğbe kuşudur. Bunlar çocuklar olmayanlar için yani sebep olur. Cenap hak sebep eder, olur. Canım haksız. Bunları temsili bir arkadaş kendisi cebinden alacak. Ona hediye edeceğim. Ondan sonra bunun yavrusu olur, ölür veya hışır olur, teğbesi gider ve çocuğu olur.", "İşte Allah tarafından... İnanın. Güvercine, yavrusuna o gору basıyır, yavrusu ölüyır

bunun ya felç oluyor yavrusu sakat atıyor. Ya peş oluyor ya da yavrusu sakat atıyor.” İfadelerinden yalnızca yavru kuşların ölmesi değil sakat, felç gibi normal oluşumlarının dışında formlar yoluyla da ev hanesinin üzerinde bulunan kötücül etkinin bir canlıya aktarımının olduğu tespit edilmiştir.

Şanlıurfa yöresinde görüşme yapılan kişilerin ifadelerinden Teğbe kuşunun; hastalanması, sakat yavrular doğurması ya da ölmesi ev halkının üzerindeki kötücül durumdan kaynaklandığını ve kuşun normal bir yavru doğurması veya ölmesi kötücül durumun sonlandığı şeklinde yorumlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu kötülüğün insanda hayvana aktarılmasıyla giderildiğine dair inancı göstermektedir. Böylece bu doğaüstü özellik gösteren kuş, insan adına kötülükleri üstlenen ve gerektiğinde yaşamını feda eden aracı bir varlık konumundadır. Bu bağlamda Teğbe kuşu toplum tarafından, bireyin belirsizlik ve korku durumlarına karşı ortaya çıkarmış oldukları bir halk inanışı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda “can yerine can” motifi, yalnızca halk anlatılarında değil, halkın günlük hayatında farklı biçimde yer edinen anlatı düzeyinde değil, halkın günlük yaşamı içerisinde kendine farklı biçimlerde yer edinen işlevsel bir yapıdır.

Sonuç olarak söz konusu “can yerine can” motifi bireyin yaşamış olduğu olumsuzlukları anlama ve kontrol etme çabasının halk kültürüne yansımaları olarak değerlendirilebilir. Teğbe kuşu çevresinde oluşturulan inanç, yaşanan hastalık, düşük ve çocuksuzluk gibi olumsuz durumların manevi gerekçelerle açıklanmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle “can yerine can” motifi, Şanlıurfa yöresinde yaşayan halk tarafından dünyayı algılama biçimleriyle birlikte geleneksel mitolojik düşünce yapısının günümüz halk inanışları bağlamında yeniden biçimlendirilmiş olarak sürdürüldüğünü göstermektedir.

Sonuç

Umay ve Kara Umay inancı, Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olup günümüzde halâ etkisini göstermektedir. Toplumsal yapının ve kültür unsurların zaman içerisindeki gelişim ve değişimlerine rağmen, bu inançlar, gelenek, görenek ve kültürel uygulamalar aracılığıyla ortak halk bilincinde varlığını korumaktadır. Bu bağlamda yapılan saha çalışmaları, mitolojik motif, varlık ve inançların günümüzdeki işlevi ve tarihsel gelişimi hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Bu araştırma kapsamında Şanlıurfa yöresinde yapılan saha çalışmasıyla Teğbe kuşu ile ilgili halk anlatıları ve inanışlarında yer alan Umay ve Kara Umay figürlerini bakımından incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Teğbe kuşunun yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, aynı zamanda kültürel ve mitolojik özellikleri bulunan kutsal ve doğaüstü bir varlık özelliği göstermektedir. Özellikle doğum, çocuk, anne ve koruyuculuk gibi durumlarla ilişkilendirilen Teğbe kuşu, eski Türk inanç sistemlerinde önemli bir yer tutan Umay figürüyle benzer yönleri bulunmaktadır.

Saha verileri, Teğbe kuşunun çocuk sahibi olamayan çiftler tarafından kullanıldığını ve Umay Ana’nın doğurganlık ile çocuk sahibi olma işlevleriyle paralellik gösterdiği ayrıca bu kuş aracılığıyla kötücül varlıkların etkilerinden korunma çabaları, Umay Ana’nın çocuk ve anniyi koruma işlevine sahiptir. Bu bağlamda, Şanlıurfa yöresinde Eski Türk inanç sisteminde Umay Ana’ya ait işlevlerin bir kuş aracılığıyla sürdürülmekte olduğunu ve kültürel olarak kuş üzerinde varlığını koruduğunu anlaşılmaktadır.

Araştırmada yalnızca Umay figürü değil, Kara Umay figürü de bulunmaktadır. Koruyucu işlevlerinin yanı sıra Teğbe kuşunun, kötücül ve korkutucu bir varlık biçiminin de söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Yapılan saha görüşmesinde, Teğbe kuşunun kadınlara ve yeni doğan bebeklere zarar verdiğini ve bu yönüyle Kara Umay ile paralel işlevler gösterdiği tespit edilmiştir. Şanlıurfa yöresinde Teğbe kuşu hem Umay’ın hem de

Kara Umay'ın işlevlerini bünyesinde barındırarak günümüzde etkisini sürdürmektedir. Teğbe kuşunun Umay ve Kara Umay'a ait özellikleri göstermesi onun mitolojik düşünce yapısında düalist özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca saha verileri Teğbe kuşu aracılığıyla gerçekleştirilen ritüel ve uygulamaların eski Türk inanç unsurlarının devamlılığını ve sürdürülebilirliğini ortaya koymaktadır.

Bulgular, konuşan kuş motifi, can yerine can motifi, kötücül varlıklarla mücadele eden kuş motifi ve bel bağlama ritüeli gibi doğaüstü unsurların modern toplumda halâ işlevini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, yalnızca mitolojik figürlerin değil, aynı zamanda doğa ile insan arasındaki ilişki ve kültürel ritüellerin de sürekliliğini vurgulamaktadır. Teğbe kuşu, yerel inanç sistemlerinin hem bireysel hem de toplumsal boyutta nasıl işlediğini gösteren somut bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bu araştırma hem Şanlıurfa özelinde hem de daha geniş coğrafyalarda yapılacak çalışmalar için örnek teşkil etmesi amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular, ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlaması ve geleneksel inançların kültürel işlevlerini anlamada kaynak olması beklenmektedir. Elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak çalışmalar için hem yöntemsel hem de içerik açısından örnek teşkil edecek nitelikte olup, mitolojik ve kültürel sürekliliğin anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de doğumla ilgili adet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi (kutsal dışı- mitolojik ana, Umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler- iyeler ve demonoloji)* C. 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- Çelikten, H. (2020). Ekoeleştiril yaklaşım bağlamında Şanlıurfa efsaneleri. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 107-126.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalacı Yayınevi.
- Dağı, F. (2013). *Türk halk anlatılarında halk hekimliği üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmenci, R. (2024). *Türk mitolojisinde yüce ana arketipi: Umay üzerine arketipsel bir inceleme*. [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demren, Ö. (2018). Türk kültüründe bir korku kültü olarak Sivas'ta alkarısı ve albasması inancı. *Anthropology*, 36, 1-27
- Doğaner, A. (2020). Osmaniye yöresinde yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm). I. Ü. Candeğer-H. Emen (Ed.), *Osmaniye Araştırmaları*, içinde (s. 323-365). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dorson, R. M. & Thompson, W. J. (1997). William John Thoms ve "folklor" başlıklı yazısı (Çev. Serpil Aygün Cengiz). *Milli Folklor Dergisi*, 36, 89-92.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*, S. Rifat (Çev.). İstanbul: Om Yayınevi.
- Eroğlu, M. A. (2023). Türk ve Kızılderili (Kuzey Amerika) kültürlerinde kuş motifleri ve sembolleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(42), 544-565.
- Gençoğlu, T. (2025). Mother goddess cult in mythology; comparative analysis of representations of umay mother and gaia and their reflections on. *Art Time*, 9, 43-48.

- Gönenç, A., Ülke, S. & Abu B. (2024). Hayvan temelli halk inanışları ve geleneksel şifa uygulamaları: Güneydoğu Anadolu örneği. *Kadim Akademi SBD*, 8(2), 233-260.
- Hayırlı, A. N. (2019). *Şanlıurfa halk kültüründe kuş*. [Yüksek Lisans Tezi]. Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.
- Karaköz, K. (2025). Çivi yazılı belgelere göre Eski Anadolu'da lohusalık sendromu ve lamaştı. *Milli Folklor*, 19(145), 169-81.
- Kâşgarlı M. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kayabaşı, O. A. (2016). Türk mitolojisinin kutsal dişi: umay. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 220-228.
- Necatigil, B. (1995). *100 soruda mitoloji*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halk bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarıtaş, S. (2010). Halk anlatılarında hayat hikâyesi unsuru. *Journal of Turkish Research Institute*, 16(40), 171-178.
- Sezgin, M. N. & Atçı, M. (2025). Dede Korkut Kitabı'nda yer alan 'Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boy'un mitolojik motifler açısından incelenmesi. *Balkan 13th International Conference on Social Sciences*, Üsküp, Makedonya, 2025, Cilt 1, 539-556.
- Sina, A. (2004). Alkestis ve Deli Dumrul. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 225-235.
- Tunç, Z. (2023). Türk halklarının doğum ile ilgili inançlarında "Alkarısı". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 8, 3192-3209.
- Yiğit, N. H. (2018). Türk dünyası efsanelerinde hayvanlarla ilgili motifler üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 278-288.
- Yüksel, E. & Özen, R. (2013). Aşağı Fırat Havzası folklorunda hayvanlar ile ilgili inanışlar. *Lokman Hekim Dergisi*, 56-56.

Kaynak Kişiler

- KK-1:** Bünyamin Kaçar, 1985, Şanlıurfa, Kuşçuluk, (13.02.2026).
- KK-2:** Abdurrahman Toprak, 1980, Şanlıurfa, Kuşçuluk, (13.02.2026).
- KK-3:** İsmail Toprak, 1883, Şanlıurfa, Kuşçuluk, (13.02.2026).
- KK-4:** Dinde Atçı, 1965, Şanlıurfa, Ev hanımı, (11.02.2026).
- KK-5:** Mustafa Kabala, 1983, Şanlıurfa, Özel Güvenlik Görevlisi (10.02.2026).